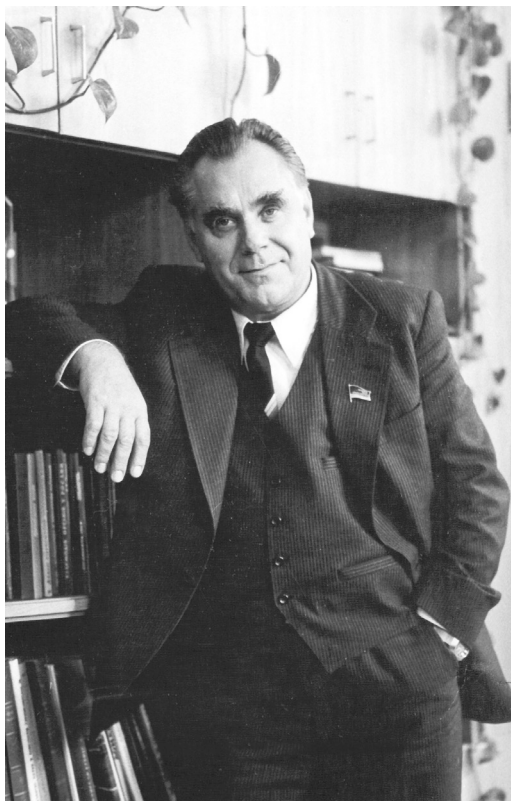

**К.М. СИТНИК – ДИРЕКТОР ІНСТИТУТУ БОТАНІКИ НАН УКРАЇНИ
(1970–2003)**

Інститут ботаніки імені М.Г. Холодного Національної академії наук України – широко відомий у світі науковий центр, дослідження якого охоплюють практично всі сучасні напрямки вивчення рослин.

Історія Інституту бере початок з вересня 1921 р. – від створення Ботанічного кабінету та Гербарію Всеукраїнської академії наук (ВУАН). Ці дві установи, об'єднавшись, і започаткували Інститут ботаніки, який ще в далекі 20-ті роки ХХ століття залучив до співпраці провідні ботанічні сили, розробив програму розв'язання нагальних проблем теоретичної та прикладної ботаніки, забезпечив

створення експериментальних лабораторій для вивчення різних аспектів фізіології рослин, організував експедиційні обстеження флори та рослинності різних природних зон України.

У результаті всіх цих починань Інститут з перших років свого існування посів позицію лідера з фітобіології, став центром ботанічної думки в Україні. Цьому сприяло і те, що установу від часу її заснування очолювали видатні вчені-фітобіологи – ботаніки, цитологи, генетики та селекціонери рослин. Серед них – академіки О.В. Фомін, М.М. Гришко, А.П. Сапегін, Д.К. Зеров, членкореспонденти Академії наук України Я.С. Модилевський, А.М. Окснер, професор Г.І. Білик.

У вересні 1970 року до цієї зіркової плеяди директорів Інституту долучився член-кореспондент, а згодом – академік АН України Костянтин Меркурійович Ситник. Він був першим фізіологом рослин, відомим дослідником проблем фізіології та біохімії процесів росту і розвитку рослин, який очолив Інститут ботаніки. На той час Костянтину Меркурійовичу виповнилося 44 роки, однак він уже набув величезного досвіду організатора науки в АН України, оскільки паралельно з дослідженнями після закінчення аспірантури, успішного захисту кандидатської дисертації почав працювати в Науково-організаційному відділі Президії Академії. Спершу – науковим співробітником-консультантом (1953–1956), згодом – заступником головного вченого секретаря (1957–1960), начальником Науково-організаційного відділу (1962–1966), головним ученим секретарем Президії АН УРСР (1966–1970). Отже, це було не тільки кар'єрне зростання, а насамперед набуття великого досвіду організаційної роботи в академічній науковій установі, підготовка до майбутньої діяльності директора Інституту ботаніки. Зазначу лише, що талант К.М. Ситника як організатора науки був визнаний не тільки його призначенням на посаду директора

Інституту, а й обранням віце-президентом Академії наук УРСР (1974–1988).

Костянтина Меркурійовича як директора Інституту ботаніки колектив сприйняв схвально. Організаційна робота у Президії АН УРСР не завадила К.М. Ситнику вести наукові розробки у відділі фізіології, його часто бачили на засіданнях Ученої ради Інституту, наукових семінарах. Отже, колектив вважав К.М. Ситника «своїм», представником наукової громади Інституту в керівному органі Академії — її Президії. Водночас усі чекали, якою буде наукова політика нового директора, які напрямки досліджень стануть провідними, як вирішуватимуться кадрові питання тощо. Безперечно, як фізіолог рослин, дослідник проблем росту та взаємодії органів рослин, К.М. Ситник вважав одним із пріоритетних напрямків вивчення механізмів росту і розвитку рослин. У цьому номері «Українського ботанічного журналу», присвяченому ювілею почесного директора Інституту ботаніки, академіка К.М. Ситника, вміщена окрема стаття, де висвітлюються його наукові здобутки в галузі фізіології росту, діяльність у ролі директора Інституту.

Звичайно, Костянтин Меркурійович, як досвідчений організатор наукового процесу, від перших кроків очільника Інституту ботаніки склав дослідницьку та кадрову програму, в якій знайшли своє місце як класичні, так і сучасні дослідження об'єктів рослинного світу, були визначені реперні точки щодо підготовки кадрового резерву, особливо кадрів вищої кваліфікації — докторів наук. У програмі отримали відображення й особистісні якості К.М. Ситника — різнобічні інтереси, глибокі знання біології рослин, бажання комплексно охопити широке коло проблем, що, власне, визначило масштаб науково-дослідних робіт. Проте головне завдання Костянтин Меркурійович поставив поза програмою, насамперед перед собою — сформуванню в суспільстві, в різних його прошарках, від широкої громадськості до урядовців, розуміння ботаніки як науки всеохопної, до певної міри космічної, ставлення до рослин як до біологічних об'єктів, що забезпечують усі аспекти існування людства на планеті Земля.

Він пропагував планетарну роль рослин і знання ботаніки, що їх вивчає, на всіх рівнях: у наукових і популярних статтях, у різних ЗМІ, під час особистих зустрічей із науковцями інших спеціальностей, у виступах і лекціях перед студентами. Кос-

тянтин Меркурійович заохочував співробітників Інституту, які активно популяризували відомості про корисні і шкідливі рослини та гриби. Саме в ті роки, коли К.М. Ситник підтримував видання науково-популярної літератури про світ рослин і грибів, з'явилися друком такі запитані і нині книги, як «Бережіть рідкісні рослини», «Квіти дванадцяти місяців», «Зелений розмай», «У світі рослин», «По сторінках «Червоної книги УРСР», (Заверуха, 1970, 1974, 1980, 1986; Заверуха, Ратушний, 1978; Заверуха, Перевозченко, 1994); «Їстівні та отруйні гриби України» (Зерова, 1970); «Гриби їстівні, умовно-їстівні, неїстівні, отруйні» (Зерова, Єлін, Коз'яков, 1970), «Їстівні та отруйні гриби Карпатських лісів» (Зерова, Вассер, 1972); «Гриби в природі та житті людини», «Грибы (путеводитель по выставке)» (Дудка, Вассер, 1980, 1982); «Степові рослини» (Протопопова, Панова, 1983); «Трав'янисті рослини» (Морозюк, Протопопова, 1986); «Весняні рослини» (Панова, Протопопова, 1987); «Рослини-мандрівники» (Протопопова, 1989); «Съедобные и ядовитые грибы Карпат» (Вассер, 1990) та ін. К.М. Ситник також узяв участь у цій творчій роботі з популяризації знань про рослинний світ. Разом із журналісткою В.С. Галузинською він опублікував «Ботанические тетради» — філософські роздуми про природу, рослини і ставлення до них людини (Сытник, Галузинская, 1986). Книга стала справжнім бестселером.

Наполегливість і переконаність академіка К.М. Ситника перемогли: за десятиліття, що промайнули від 1970 р., ставлення окремої людини до світу рослин помітно змінилося. Хоча, на жаль, економіка пострадянського суспільства диктує свої правила — природоохоронних законів часто не дотримують: вирубують праліси та старовікові ліси, масово знищуються на продаж рідкісні весняні первоцвіти. І все ж розпочату академіком К.М. Ситником шляхетну справу охорони рослин, піднесення ролі ботанічної науки нині рішуче підтримують численні громадські організації. Серед них — Всеукраїнська екологічна ліга, фундатором і першим президентом якої був Костянтин Меркурійович.

Стосовно втілення дослідницьких пунктів програми К.М. Ситника передусім варто відзначити, що жоден із запланованих його попередниками проектів не залишився без пильної уваги директора. Мені, як мікологіві, найближчим був проект «Визначник грибів України» (в п'яти томах і семи

книгах). Протягом дев'яти років Костянтин Меркурійович здійснював нагляд за його втіленням, що був у видавничих планах Інституту ще за часів академіка Д.К. Зерова. Постійна увага академіка К.М. Ситника до підготовки чергових томів «Визначника» сприяла тому, що в 1979 році ми завершили друк цього фундаментального багатотомного видання у видавництві «Наукова думка». У 1983 р. за порадою Костянтина Меркурійовича «Визначник грибів України» був висунутий на здобуття Державної премії України в галузі науки і техніки і авторський колектив отримав цю високу нагороду.

Водночас К.М. Ситник приділяв чільну увагу численним пунктам дослідницької програми Інституту, які відповідали сучасним вимогам біологічної науки і часто пропонувалися особисто директором. Тільки такий учений, як Костянтин Меркурійович, котрий ніколи не відокремлював біологію від екології, рослину – від середовища, міг після чорнобильської катастрофи запропонувати проект трьох союзних республік – України, Білорусі та Молдови з охорони найважливіших ботанічних об'єктів, відомих на територіях цих, тепер уже незалежних держав. К.М. Ситник відчув глибиною свого інтелекту, що настав час активної охорони ключових територій із численними локалітетами рідкісних видів рослин, які першими можуть зникнути внаслідок серйозних техногенних аварій. Колективна монографія українських, білоруських і молдавських ботаніків, присвячена таким територіям, стала зразком практичної роботи з охорони та збереження генофонду рідкісних рослин в умовах радіаційного забруднення. З іншого боку, суто теоретичним був ініційований К.М.Ситником пункт дослідницької програми Інституту щодо систематики та філогенії роду *Achillea*. На початку 1980-х Костянтин Меркурійович, завжди відкритий інноваціям у науці, відчув потребу переходу від класичних морфологічних методів дослідження таксонів рослин, їхньої диференціації, шляхів еволюції, філогенетичних зв'язків до їх поєднання з молекулярно-біологічними підходами до всіх цих показників, що характеризують види і гіатуси між ними. На пропозицію директора було створено тимчасовий творчий колектив, до якого ввійшли представники різних поколінь дослідників: М.В. Клоков, О.Ф. Андрощук, Л.І. Крицька, Т.С. Лебедева, С.М. Зиман, В.Д. Савицький, А.П. Ільїнська та Г.П. Кашеваров. Очолив групу Костянтин Меркурійович. Як науковий керівник групи К.М. Ситник

поставив перед дослідниками завдання з'ясувати ступінь спорідненості між видами роду *Achillea* на основі філогенетичної систематики з використанням молекулярно-біологічних методів для розшифрування первинної структури ДНК.

Дослідження, здійснене із залученням цитогенетичних, каріологічних, анатомічних, біохімічних (білкові спектри насіння та гомологія ДНК), біоморфологічних і палінологічних методів, допомогло виявити ознаки, які уможливають певні таксономічні дії у межах секцій роду *Achillea*. Так, частина жовтоквіткових видів роду, що раніше належали до секції *Filipendulinae*, на основі подібності білкового спектра виділені в нову секцію *Micrantha*. За сукупністю морфологічних ознак і характеристик білкових смуг виявлена значна подібність *A. micranthoides* до *A. nobilis*. Ці два види віднесені до секції *Nobilia*. Усього в роді *Achillea* було визнано п'ять секцій: *Filipendulinae*, *Micrantha*, *Ochroleuca*, *Nobilia*, *Millefolium*. Рід *Ptarmica* виділений із роду *Achillea* у самостійний. Ця комплексна робота, оформлена як колективна монографія «Тисячелистники» (1984), для свого часу була революційною. Використання геносистематики та великого набору інших ознак до такого складного з погляду видової диференціації, а отже, і філогенетичних зв'язків таксона (рід *Achillea*), довело перспективність молекулярно-біологічного методу для виокремлення видів за секціями в межах роду. Доведено доцільність подібних досліджень і для інших складних родових таксонів.

Обидва розглянуті вище приклади свідчать про рівноцінне ставлення К.М. Ситника до всіх проектів, що реалізовувались за дослідницькою програмою Інституту, незалежно від того, співробітники якого відділу були їхніми виконавцями. Притаманне Костянтину Меркурійовичу відчуття нового, значущості проекту для науки, для Інституту забезпечувало підтримку і навіть особисту участь директора в його виконанні.

Чимало зусиль доклав К.М. Ситник для збереження пам'яті українського вченого світового рівня, академіка М.Г. Холодного. За його ініціативою у 1971 р. Кабінет міністрів України присвоїв Інституту ім'я цього славетного біолога. До 100-річчя від дня народження М.Г. Холодного (22 червня 1982 р.) за безпосередньою участю К.М. Ситника як головного редактора у видавництві «Наукова думка» вийшли друком «Вибрані праці» академіка (російською мовою). До книги ввійшли, з-поміж

К.М. Ситник, Є.М. Лавренко,
А.М. Гродзинський, А.Л. Тахтаджян
(1970-ті роки)

інших, статті М.Г. Холодного «Мысли натуралиста о природе и человеке», «Чарльз Дарвин и учение о движениях растительного организма», «К.А. Тимирязев – борец за передовую науку», «В защиту учения о гормонах растений» і чимало інших. Завдяки цьому виданню сучасні біологи отримали можливість ознайомитись зі світоглядом ученого-натураліста, ботаніка, фізіолога, мікробіолога, яким був М.Г. Холодний. Мудра та далекоглядна людина, К.М. Ситник добре розумів важливість такого читання для молодих дослідників Інституту, які завжди були оточені увагою, а в разі потреби – і допомогою директора. Костянтин Меркурійович постійно підтримував ініціативу молодих науковців, створював сприятливі умови для їхніх досліджень. Познайомившись із молодим дослідником у роботі, оцінивши його, К.М. Ситник уже ніколи не випускав його з поля зору, радив, підтримував, знаходив час для консультацій. Найяскравішим взірцем творчої співпраці академіка К.М. Ситника з молодим дослідником були його стосунки з випускником біологічного факультету Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка Ю.Ю. Глебою. Студента рекомендувала Костянтину Меркурійовичу доцент кафедри генетики університету Є.Л. Голинська, яка була науковим керівником дипломної роботи Ю.Ю. Глеби. К.М. Ситник переконався, що той насправді захоплений новими напрямками біологічної науки – клітинною біологією та генною інженерією. Директор зарахував його на роботу до Інституту, створив умови для підготовки і захисту кандидатської дисертації, організував лабораторію цитофізіології та конст-

руювання рослинної клітини під керівництвом Ю.Ю. Глеби. Молодий колектив на чолі з молодим завідувачем успішно вирішив завдання злиття рослинних протопластів, результати виконання якого відображені у монографіях Ю.Ю. Глеби і К.М. Ситника «Слияние протопластов и генетическое конструирование высших растений» (1982) та Gleba Yu.Yu., Sytnik K.M. «Protoplast Fusion. Genetic Engineering of higher plants» (1984). Ці роботи стали основою докторської дисертації Юрія Юрійовича. Незабаром Ю.Ю. Глеба був обраний членом-кореспондентом (1985), а згодом (1988) – академіком Національної академії наук України. Так учень за постійного сприяння і дбайливої підтримки Костянтина Меркурійовича наздогнав свого вчителя.

Ю.Ю. Глеба – не єдиний дослідник, якого на шляху до великої науки підтримував К.М. Ситник. У програмі Інституту, крім дослідницької частини, були чіткі плани з підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації. У 1970–1980-х роках чимало співробітників Інституту почали працювати над докторськими дисертаціями. Їхні звіти заслуховували на Вченій раді, але ще важливішим було те, що директор регулярно спілкувався з докторантами, цікавився просуванням роботи над рукописом. Таке ставлення керівника Інституту до докторантів, безперечно, сприяло тому, що наприкінці 1970-х і впродовж 1980-х років докторські дисертації в Інституті захистили понад 30 науковців. З-поміж них – Т.Л. Андрієнко, Л.С. Балашов, Я.П. Дідух, Д.В. Дубина, В.С. Ткаченко, Ю.Р. Шелляг-Сосонко (тоді співробітники відділу геобота-

К.М. Ситник у колі учнів. Зліва направо: І.К. Комарницький, В.А. Сидоров, Ю.Ю. Глеба

ніки); Д.М. Доброчаєва (з відділу ботанічного музею); Б.В. Заверуха, С.М. Зиман, В.В. Протопопова, С.В. Сябряй, В.І. Чопик (співробітники відділу систематики та флористики судинних рослин); Н.А. Бісько, А.С. Бухало, С.П. Вассер, В.П. Гелюта, І.О. Дудка, Е.Ф. Соломко (з відділу мікології); З.І. Асаул-Ветрова, Н.В. Кондратьєва, Н.П. Мясюк, Г.М. Мордвінцева, П.М. Царенко (на той час співробітники відділу альгології); С.Я. Кондратюк (з відділу ліхенології та бріології); І.В. Косаківська, Л.І. Мусатенко, Р.Ф. Процко (відділ фізіології рослин, згодом – відділ фітогормонології); Н.О. Білявська, О.М. Недуха, А.Ф. Попова (співробітники відділу клітинної біології та анатомії).

Усі вони стали міцною основою Інституту ботаніки 1970–1990-х років. К.М. Ситник, який постійно сприяв формуванню цієї елітної когорти науковців, як умілий керівник академічного Інституту, дбав про подальше зростання та найефективніше використання наукового та організаційного потенціалу кожного. Чимало докторів наук, підготовлених в Інституті за цей період, К.М. Ситник висунув на посади заступників директора, завідувачів відділів і лабораторій, керівників тем науково-дослідних робіт. Величезний досвід кадрової роботи в Академії наук України, глибоке знання психології людини, вболівання за своїх колег з Інституту сприяли точній та об'єктивній оцінці можливостей і перспектив розвитку кожного, кому К.М. Ситник довіряв керівництво певним важливим напрямком ботанічної науки. Недарма і досі половину наукових відділів Інституту очолюють доктори, рекомендовані на цю роботу Костянтином Меркурійовичем.

Я маю честь належати до тих докторів наук, які виростили в Інституті ботаніки за талановитого і натхненного керівництва лідера ботанічної науки України К.М. Ситника. Костянтин Меркурійович відіграв велику роль у моїй науковій долі. Це він призначив мене, тоді кандидата наук, керівником лабораторії, а згодом – відділу мікології. Це він нещадно сварив мене за зволікання з поданням докторської дисертації. Це він запросив мене після захисту докторської статті його заступником з наукової роботи. Це він визначив мені річний випробувальний термін до того, як подати мою кандидатуру до Президії АН УРСР на посаду заступника директора Інституту. Це він повсякчас вимогливо і дбайливо вчив мене, як слід організовувати роботу заступника. Пам'ятаю його головний постулат: «За великої кількості питань, які треба вирішити, працювати над ними слід паралельно, а не послідовно, як це робите Ви». Вельмишановний Костянтин Меркурійовичу, я так і не навчилася працювати паралельно, але я щиро вдячна за науку, за натхненний взірць людського життя і служіння ботаніці, яким Ви є для поколінь фітобіологів 1970–1990-х років і наступних десятиліть.

Колектив Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України щиро вітає свого почесного директора, визначного фітобіолога, безмежно відданого ботанічній науці в її широкому розумінні, талановитого організатора науки, відомого українського політика та громадського діяча, принципову, оптимістично налаштовану, а головне – порядну людину академіка К.М. Ситника з 90-літтям!

І.О. ДУДКА